

ALBEKER ANDRÁS ZSIGMOND

A Meiji-kori japán nyelv forrásai: A gyorsírásos átíratok (II.)

1. Bevezetés

A tanulmány első részében¹ áttekintettük a japán gyorsírás kialakulásának történetét és a főbb forrásokat. Mivel a gyorsírásos átíratok a Meiji-kori nyelv szókincsének, mondatvégződéseinek (*bummatsuhyōgen* 文末表現) stb. kutatásához is segítséget nyújthatnak,² a jelen cikkben ezen átíratok létrejöttének problematikájával szándékozom foglalkozni, elsősorban a szónoklatok és az ismeretterjesztő előadások szövegeire koncentrálni. A tanulmány első felében a gyorsírás valamint az átíratok értékelését, illetve utóbbiak elkészítési folyamatát mutatom be, írásom második felében pedig az egyes munkafázisok során fellépő problémákat vizsgálom meg.

2. A gyorsírás valamint az átíratok értékelése³

Az alábbiakban Meiji-kori források alapján kívánom áttekinteni azt, hogy milyen képességeket tulajdonítottak a gyorsírásnak, azaz hogy a korabeli gyorsírók szerint milyen mértékben volt képes visszaadni az elhangzott beszédet.

そつきはふ もつ ゑんでうし えん ところ せつわ そのまゝ ちよくしや
[...] 速記法を以て圓朝子が演ずる所の説話を其儘に直寫し
へんげんせきご かいしう
片言隻語を改修せずして[...]

¹ *Távol-keleti Tanulmányok* 2016(2): 127–148. A tanulmány elkészüléséhez segítséget nyújtott Araki Akira 荒木章, Kaneko Tsuguo 兼子次生, Kotani Masakatsu 小谷征勝 és Károlyi Orsolya.

² Például Sōng Yuna 成琬珂 2006(2): (41)90–(59)72, Pak Hyokyōng 朴孝庚 2007(99): 87–97, Nomura Masaaki 野村雅昭 2007 (152): 1 (90)–13 (78).

³ Az eredeti japán szövegben előforduló kana-variánsokat (*itaigana* 異体仮名) az idézetekben a ma használatos kanára javítottam.

„Enchō előadását gyorsírással rögzítettük, úgy ahogy elhangzott, semmit sem változtatva a szövegen” (*Kaidan botan dōrō* 怪談牡丹燈籠, Wakabayashi Kanzō 若林珮蔵 gyorsíró előszava,⁴ 1884.)

總て此寫眞法に據りて書き取るときハ如何なる音便訛り言葉及び其演者の産の都鄙をも判知し得べきものにして尚此術の熟するに隨ひ言語の外の感情即ち喜怒哀樂の情及び咳 嗽せきばらい 打咤したうち、等の聲に至るまで容易に寫し取ることを得べし[...]

„Ha ezzel a [nyelv]fotográfiával rögzítjük a [beszédet], akkor abból bármilyen kiejtésbeli változás és az előadó szülőföldje is meghatározható. Ezt a technikát magasabb szinten elsajátítva, az érzelmek, a köhítés és a cöccögés is könnyedén lejegyezhető.” (Maruyama Heijirō 丸山平次郎 *Kotoba no shashinhō* ことばの寫眞法, 1885:8.)

またぐわいこくごもし かくち ほうげん か
又外國語若くハ各地の方言などを書きあらはさむにハ
そくきじゆつ きがう
速記術の記號にまさるものあらざるべし。

„Az idegen nyelvek vagy a nyelvjárások rögzítésére nincs a gyorsírásjegyeknél alkalmasabb.” (Hayashi Shigeatsu 林茂淳 *Sokkijutsu taiyō* 速記術大要 1886:15.)

このはやがきとりのわざは、ひとのはなしを、おんびんくになまりことばぐせまで、みゝにきくがまゝにかきとりて、ひとこともあやまらず、[...] めいちのねんだいには、はなしのさまは、かくぞありける、といふことを、あきらかにしらしむるてだてとなりて[...]

„Ez a gyorsírás úgy rögzíti a beszédet – még a kiejtésbeli változásokat, nyelvjárásokat és az egyéni szólásmódot is – ahogy az hallatszik, egy szót sem eltévesztve[...]. Eszköze lehet annak, hogy[a későbbi korok nyelvészei] megtudják, hogy a Meiji-korban hogy beszéltek [...]”

⁴ Magyarul *Kisérteltlompás* címen jelent meg 1994-ben, azonban nem a japán eredetiből, hanem az orosz változat alapján készült a fordítás. Az eredeti előszó nem került bele a kötetbe.

(Hayashi Shigeatsu 林茂淳 *Hayagakitori no shikata* 早書き取りの仕方, Ōtsuki Fumihiko⁵ 大槻文彦 előszava, 1885.)

A fenti idézetek elsősorban a Meiji-kori gyorsírók álláspontját tükrözik, ami alapján a gyorsírás 1) bármilyen hangot képes pontosan rögzíteni, 2) a gyorsírásos átiratok képesek visszaadni a (Meiji-kori) beszélt nyelv sajátosságait. Nem zárható ki azonban az elődnek számító angol gyorsírás hatása, így például Andrew J. Graham a következőképpen ír tankönyvének előszavában: „It must be capable of representing with accuracy the sounds of the English language, and of the principal languages quoted by English writers and speakers.” Isaac Pitman tankönyvében is találni azonban melléjeleket az idegen hangok leírására: „French Vowels and Nasals” „Scotch Guttural CH” „Welsh LL”.⁶

Az 1) pont visszaköszön majd az új japán írástervezetekben is, így Kojima Ittō 小島一騰 1886-os „Új japán írás”-ában (*Nihon shinji* 日本新字), amely szerinte szintén képes a világ valamennyi hangjának lejegyzésére.⁷ Itt még érdemes megemlíteni, hogy a Meiji-kori gyorsíró, Usui Kiyomatsu 臼井喜代松 szerint a japán gyorsírás jelenlegi (=Meiji-kori) rendszere alkalmas a koreai nyelv leírására is.⁸

A XX. századi nyelvészek gyorsírásos átiratokkal kapcsolatos tanulmányaiban a fenti idézetekhez hasonló pozitív értékelések⁹ mellett megjelennek a szkeptikusabb hangok is.

Shimizu Yasuyuki 清水康行 a *Kaidan botan dōrō* nyelvtanát megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az átirat készítése során bizonyos mértékben megváltoztatták az eredeti szöveget. Majd a *Kaidan botan dōrō*t le-

⁵ Ōtsuki Fumihiko, japán nyelvész (1847-1928), az első modern egynyelvű szótár, a *Genkai* 言海 összeállítója.

⁶ *The Hand-Book of Standard or American Phonography in Five Parts*, 1858 (nincs oldalszám); *A manual of Phonography*, 11. kiadás, 1864: 53.

⁷ „内外人の言語はもとより凡そ天地の間 てんち あいだ のいかなる奇音妙聲 きおんみょうせい たりとも明 あきらかにあらはし判然 はつきり とするし得 えざるはあらじ” 1886: 2verso. Kojima tervezetéről lásd Máté 2009: 135–149.

⁸ „要するに日本語現在の組織の速記を以て朝鮮語は書き得ると云ふことだけは諸君の脳髓に入れて置いて戴きたい” *Sokki ihō* 速記彙報 1895 (60): 245–246.

⁹ Pl. Kanda Sumiko 神田寿美子 1962 (19): 43–57, Yamamoto Masahide 山本正秀 1982: 389–398, Shiozawa Kazuko 塩澤和子 1982: 149–174.

jegyző Wakabayashi Kanzō¹⁰ 若林珮蔵 1886-ban közzétett logografikus jegyeivel (Wakabayashi ezeket *shōkaku fugō*nak 省画符号 nevezi) kapcsolatban felhívta a figyelmet, hogy azokból nem minden esetben állapítható meg, hogy az eredeti szóalak a beszélt vagy az írott nyelvet tükrözi-e.¹¹ Sakuma Shunsuke 佐久間俊輔 a *Sokki sōsho kōdan enzetsushū* 速記叢書講談演説集 című előadásgyűjteményben újra közzétett átiratokat illetve azok első megjelenését összehasonlítva megállapította, hogy a szövegkiadások eltérnek, így nagy a valószínűsége, hogy a szerkesztés során megváltoztatták azokat.¹² Morohoshi Michinao 諸星美智直 a birodalmi országgyűlési jegyzőkönyvek elkészítésének munkafolyamatait megvizsgálva jutott arra az eredményre, hogy a jegyzőkönyvek nem feltétlenül a felszólalások pontos átiratai.¹³ A következőkben a saját illetve a korábbi kutatások alapján megpróbálom összefoglalni a felmerülő problémákat, amelyek némileg árnyalhatják a Meiji-kori gyorsírásról illetve az átiratokról alkotott képet.

3. A gyorsírástól létrejött átiratok létrejötte

Morohoshi és Sakuma fenti tanulmányait figyelembe véve az alábbiak szerint lehet felvázolni az átiratok létrejöttének folyamatát:

- 1) elhangzó beszéd (esetenként jegyzet, kézirat felolvasása, amely nem feltétlenül a beszélt nyelven íródott)
- 2) sztenografálás
- 3) a gyorsírástól visszafejtése (*han'yaku* 反訳 / *hambun* 反文)
- 4) szövegszerkesztés (*seibun* 整文), korrektúra (*kōetsu* 校閲)
- 5) nyomda alá való rendezés, megjelentetés
- 6) újrakiadás

Nagyjából öt-hat munkafolyamatot lehet tehát feltételezni, amelyek mindegyikében számos –véletlen vagy szándékos –hatás érheti az elhangzó és a lejegyzett beszédet. Ezek feltérképezéséhez hasznos támpontot nyújtanak a Meiji-kori illetve a jelenkori gyorsírók könyvei, írásai.¹⁴

¹⁰ A *Kaidan botan dōrō* címlapján gyorsíróként csak Wakabayashi neve van feltüntetve, de valójában Sakai Shōzō 酒井昇造 is részt vett a lejegyzésében. Lásd *Jakuō jiden* 若翁自伝 1926: 35–36.

¹¹ Shimizu 1983: 189–215, 1998: 44–52.

¹² Sakuma 1991: 159–175.

¹³ Morohoshi 1985(17): 217–251.

¹⁴ Kaneko 1999, Kotani 2012, *Nihon sokki zasshi* 日本速記雜誌 1893(7): 187–189.

4. Az egyes munkafázisok során fellépő problémák

4.1. Szövegértés, hallás utáni lejegyzés

Ebben a folyamatban az elhangzott beszéd és a lejegyzett szöveg közti eltérést elsősorban a félrehallás, másodsorban pedig a beszéd, szónoklat tartalmának meg nem értése; a gyorsíró szakmai tapasztalatának hiánya okozhatja. A félrehallás főbb okait a gyorsírók tapasztalatai alapján a következőképpen lehet összefoglalni:

- az előadó túl halkán beszél; az előadó beszédhibás; az előadó érzelmi állapota; regionális nyelvváltozatok; a környező zaj, az előadóterem visszhangzása; a hallgató fél, tehát a gyorsíró fizikai állapota; a gyorsíró hallószervi problémái;

Az alábbiakban bemutatok néhány konkrét példát a félrehallásokra:¹⁵

- A *ka* カ és *ha* ハ sor (*gyō* 行) keveredése: *kaishi suru* 開始する [elkezd] — *haishi suru* 廃止する [megszüntet, eltöröl], *koji suru* 固辞する [határozottan el/visszautasít] — *hoji suru* 保持する [fenntart];
- A *hi* ヒ és *shi* シ tévesztése: *hiryō* 肥料 [trágya] — *shiryō* 飼料 [takarmány], *hinsei* 品性 [jellemvonás] — *shinsei* 神性 [isteni];
- Zöngés-zöngétlen mássalhangzók: *kin* 金 [arany] — *gin* 銀 [ezüst], *kōi* 行為 [cselekedet, tett] — *gōi* 合意 [megegyezés, megállapodás];
- Hosszú és rövid magánhangzók: *yūsō* 郵送 [postai úton való elküldés] — *yusō* 輸送 [szállítás];
- *Yōon* 拗音 és *chokuon* 直音: *kyūshū* 急襲 [váratlan támadás] — *kūshū* 空襲 [légitámadás];
- Magánhangzók hasonlósága: *ani* 兄 [báty] — *ane* 姉 [nővér];
- A [ŋ] allofón (*ŋa* ㄥ sor) és a *hatsuon* 撥音 /N / szintén a félreértések forrása lehet: *sore ga en'in to natte* それが遠因となって [az vált a közvetett okává] → *sore ga gen'in tonatte* それが原因となって [az vált az okává].

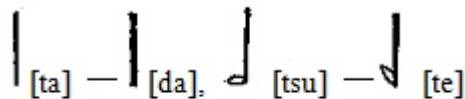
Bár a fenti megjegyzések napjainkból származnak, a XIX. század végén is hasonló lehetett a helyzet – sőt, a nyelvjárási széttagoltság is több hibalehetőséget rejthetett magában. Ahogy a korabeli forrásokból is kiderül, a

¹⁵ Kaneko 1999: 113–118; 239–240; Kotani 2012: 156–158.

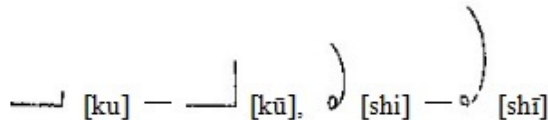
gyorsírónak a hangtani ismeretek mellett a különböző vidékről származó illetve társadalmi osztályba tartozó emberek kiejtési sajátosságaival is tisztában kellett lennie.¹⁶

4.2. A sztenografálással kapcsolatos problémák

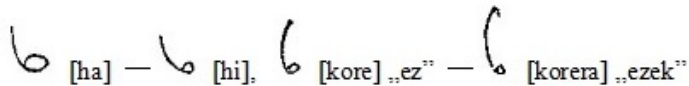
A vonalvastagság, a jelek dőlésszöge és nagysága, a hurkok, karikák mérete mind más szótagot, szót jelölhetnek. Az alábbiakban bemutatok néhány példát a korabeli tankönyvekből:

(A [te] esetében a vastagabb vonal itt nyomdahiba, eredetileg ugyanolyannak kell lennie, mint a [tsu] és a [ta] esetében) (Maruyama Heijirō 丸山平次郎 1885.)

(Wakabayashi Kanzō 若林珣藏 1886.)

(Morimoto Daihachirō 森本大八郎 1893.) stb.

Látható, hogy egy apró figyelmetlenség, vagy a szakmai gyakorlat hiánya a szöveg torzulásához, félreértésekhez vezethet. Itt fontos megemlíteni a nyelvjárássok illetve az idegen nevek, szavak lejegyzésével kapcsolatos problémákat is. Ahogy a tanulmány elején is idéztem, a korabeli gyorsírók a gyorsírást

¹⁶ 速記學者として講究すべき事項の概略 第一、音聲と速記術との關係 其範圍 (1) 音聲(發音、聲音)の分類 (2) 發音の理論 (3) 動物學上の觀察(口の構造) (4) 生理學上の觀察(口と耳との機關) (5) 人類學上の觀察(風土、氣候、習慣) (6) 心理學上の觀察(思想と發音との關係) (7) 聲音の理論(幼者、青年、大人、老人、病者) 第二、語調と速記術との關係 其範圍 (1) 音の抑揚高低 (2) 一般の語調 (3) 特異の語調(都會の人士、地方の人士、高貴若くは卑賤)

Nihon sokki zasshi 日本速記雜誌 1893 (6): 134–136.

olyan technikának képzeltek el, amely képes a hangokat pontosan rögzíteni. Toyama Masakazu¹⁷ 外山正一 a következőképp fogalmazza meg elvárásait Hayashi Shigeatsu tankönyvének (1885) előszavában (eredetileg is latin betűkkel íródott):

„Sate, sokkijutsu nite wa hitori Tōkyōjin no on wo hyōsuru tame no kigō wo yōsuru nomi narazu, Nambu Sendai, Tosa Izumo no hito no on made wo mo hyōsuru koto no dekuru yō ni narite oraneba naranu ga yue ni, *ja to dya, ha to fa* tō no gotoki kubetsu wo ichi-ichi tateraretaru wa mottomo no koto to omowaruru nari.”

Tehát a gyorsírásnak nemcsak a tokiói kiejtést, de a sendai, tosai és izumoi nyelvjárásban előforduló hangokat is képesnek kell lennie rögzíteni, így meg kell tudnia különböztetni a *ja –dya, ha és fa* hangokat is. Itt felmerül a kérdés, hogy a gyorsírás jelei mennyire felelnek meg ennek a követelménynek. Ha megnézzük a korabeli tankönyveket, akkor azt láthatjuk, hogy a C+V felépítésű jelek esetében találni olyat, amelyeket az idegen szavakra és a nyelvjárásokra alkottak meg, de ezek száma gyorsíróként ingadozó.¹⁸ Néhány példa tetszőlegesen kiválasztott tankönyvekből:

- Hayashi Shigeatsu 林茂淳 (1885): 10 sor.¹⁹ クワkwa, グワgwa, ンガnga, ンギヤngya, スワswa, ツアtsa, ファfa, フェヤfya, ルワrwa, ルエヤrwa.
- Morimoto Daihachirō-Kishigami Misao 森本大八郎・岸上操 (1885): összesen 5 darab szótagjel. クワkwa / クヲkwo, グワgwa / グヲgwo, ツアtsa.
- Minamoto Kōki 源綱紀 (1885): 14 sor. ンガnga, ファfa, 于アva (?), ルラla (?), ンギヤngya, ファfya, 于ヤvya (?), イヤyya (?), ルリヤlya (?), キヤwya (?), クワkwa, グワgwa, スワswa, ツワtswa (?).
- Wakabayashi Kanzō 若林珣藏 (1886): 1 darab szótagjel. ツアtsa.
- Hirabayashi Seijun 平林静順 (1886): 11 sor. クアkwa, グアgwa, ンガnga, ンギアngya, スアswa (?), ツアtsa, ファfa, フィアfya, ウアva (?), ンラnra(?)/nla (?), ンリアnrya(?)/nlya (?).

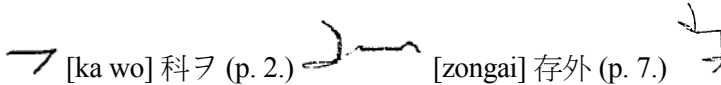
¹⁷ Toyama Masakazu (1848–1900), költő, pedagógus, a Tokiói Császári Egyetem kancellárja, később oktatástügyi miniszter.

¹⁸ Erre Takebe Yoshiaki 武部良明 is felhívta a figyelmet. 1951: 26–29.

¹⁹ Hayashi az egyes jelek olvasatát latin átírásban is megadta. Takebe a fenti könyvében megemlíti, hogy Hayashi második, 1889-es kiadásában a jelek száma 37 sorról 27-re csökkent, tehát a fenti speciális hangok jeleit kirostálták.

A fentiek alapján a speciális szótagjelek száma széles skálán mozoghat, az egy darabtól a 14 sorig, ami azt jelenti, hogy ha egy beszédben, szónoklatban vagy éppen *rakugo* 落語 darabban elő is fordult a [kwa] vagy a [gwa] szótag, akkor azt például Wakabayashi 1886-ban közzétett jeleivel csak [ka] / [ga] alakban lehetett leírni, tehát nem azt rögzítette a gyorsíró, amit hallott. Ezt talán jól illusztrálja Fukuzawa Yukichi 福沢諭吉 két beszéde, amelynek eredeti gyorsírásos kézírata gyakorlatként bekerült Wakabayashi (1886) és Maruyama (1887) tankönyveibe. Wakabayashi Fukuzawának azt a beszédét sztenografálta, amelyet 1885. szeptember 19-én tartott az Angol Jogi Iskola (*igirisu hōritsu gakkō* 英吉利法律学校) átadásán.²⁰ Maruyama ugyanennek az évnek július 11-én, a Mita Auditóriumban (*mita enzetsukan* 三田演説館) előadott beszédét jegyezte le.

- Wakabayashi: nincs jel a [kwa] [gwa] szótagokra. Azokat a szavakat, amelyekben eredetileg előfordulhattak, *chokuon* 直音 alakban jegyzi le:

 [ka wo] 科ヲ (p. 2.) [zongai] 存外 (p. 7.) [seikatsu wo] 生活ヲ (p. 8.) stb. Ezzel szemben

- Maruyamánál van jel a [kwa] [gwa] szótagokra, így találni példát az eredeti *gōyōon* 合拗音 kiejtésre is: [gwaibun ga] 外聞が (p. 105.). Az, hogy az eredeti *gōyōon* 合拗音 néhol *chokuon* 直音 alakban jelenik meg, talán Fukuzawa nyelvhasználatát tükrözi: [ganrai] 元来 (p. 104.), [shakai no] 社會の (p. 115.) stb.²¹ Usui Kiyomatsu a gyorsírásjelek számának változásáról így ír 1893-ban megjelent cikkében:²²

²⁰ A beszéd átírata a *Meihō shirin* 明法志林 magazinban jelent meg. 1885 (105): 451–462.

²¹ A kwV és a gwV típusú szótagok (*gōyōon* 合拗音) elsősorban a sino-japán szavakra jellemzőek, de később az eredeti japán szavakban is megjelentek (pl. Chikamatsu Monzaemonnál 近松門左衛門 a hangutánzó-hangulatfestő *gwarari* ぐわらり, *kwatto* くわつと). Azonban a sino-japán kwi/kwe, gwi/gwe helyét már a Muromachi korszak előtt átvette a ki/ke, gi/ge (*chokuon* 直音), de a kwo még megtalálható a *kirishitan* 吉利支丹 anyagokban (*Quōdai* 廣大). A kwa → ka, gwa → ga változás az Edo kor végén, különösen Edóban gyorsult fel. A Meiji kori külföldi nyelvészek az alábbi megfigyeléseket tették:

– Félix Evrard 1874: v.: „Le son *coua*, *couan*, qui se prononce généralement, comme je l’écris, d’après le cana, se transforme à Yédo, en *ca*, *can*. Ex.: *Couadji*, incendie, *cadji*; *Daidjōcouan*, Conseil d’état, *Daidjōcan*.”

– James Curtis Hepburn 1886: xiii.: „In Tōkyō *kwa* is pronounced *ka*; *kwan*, *kan*; *gwai*, *gai*, as, *gun-kwan* is pronounced *gunkan*; *kenkwa*, *kenka*; *kwaji*, *kaji*; *gwai-koku*, *gaikoku*.”

今の速記術の記號の立て方はドコの音に一番能く當て嵌るかと申しますと[...]日本語の中の一小部分なる東京の言葉に能く當て嵌るやうに思ひます、東京と申しまして東京の鳶人足や土方車力などの間に行はれます言語には多少當て嵌め憎い場合があるが教育ある東京人の言葉には最も能く當て嵌まるやうであります、其れ故に近頃出來ます速記の書物を見ますと追々に記號が減つて來まして教育ある東京人の間に用ゐらるゝ言葉を書くに足るだけの記號の外は顧みないやうな容子が見えます、

„Arról, hogy a jelenlegi gyorsírás melyik nyelváltozatra a legmegfelelőbb, azt gondolom, hogy a tokióira, amely egy kis nyelvjárás a japán nyelven belül. Ezen belül is a tokiói tanult emberek beszédjére a legalkalmasabb, a tokiói építőmunkások, riksakulik stb. beszédmódjára nem a legjobb. Ezért, ha az utóbbi idők gyorsírás tankönyveit megnezzük, azt fogjuk látni, hogy a jelek száma csökkent, és a tokiói nyelv lejegyzésére elegendő jeleken kívül másra nem fordítanak figyelmet.”

A fenti idézet egyrészt jelzi a tokiói nyelv presztízset is, de ahogy Takebe is megállapította, utal arra is, hogy megváltozott a gyorsírással szembeni gondolkodásmód.²³ Ha a nyelvjárási szóalakokat le is tudták hallás után jegyezni gyorsírással, kanji-kana írásmódra átírva azok „eltűntek”, így tulajdonképpen feleslegesen fáradoztak az eredeti hangzás (megközelítő) visszaadásával.

Morohoshi a következő nyelvjárási alakokat, kiejtési változatokat idézi, amelyek ténylegesen előfordultak a képviselői felszólalásokban (a latin betűs átírásban a kanjikat nagybetűkkel jelzem):²⁴

– Basil Hall Chamberlain 1888: 16.: „*W* shows so strong a tendency to become obsolete after *k* and *g*, not only in Tōkyō but in most parts of the country excepting the West, that it is optional to write, for instance, *kwashi* or *kashi*, "cake"; *Gwaimushō* or *Gaimushō* "the Foreign Office".”

– Rudolf Lange 1907: xxix.: „In some parts the distinction between *kwa* and *ka*, etc., is carefully observed, but is neglected in Tōkyō. The reformed *kana* and the Committee's *rōmaji* ignore it.”

– Japán részről az országos felmérés eredményeit összefoglaló térkép (*on'in bumpuzu* 音韻分布圖, 1905: 27) alapján a *kwa-ka*, *gwa-ga* szembenállás megmaradása leginkább Aomori, Akita, Niigata, Toyama, Shimane, Tottori, Okinawa prefektúrákra, Kyūshū és Shikoku nagy részére, illetve a Kansai régió egy részére jellemző.

²² *Sokki ihō* 速記彙報 1893 (54): 198–202.

²³ Takebe 1951: 26–29.

²⁴ Morohoshi 1985 (17): 224.

いちよお [ichiyō] → 一應 [ICHIŌ],
 はんたあい [hantāi] → 反對 [HANTAI],
 といけし [toikeshi] → 取消 [TORIKESHI],
 どんちます [donjimasu] → 存じます [ZONjimasu],
 ちくぐん [jikugun] → 陸軍 [RIKUGUN],
 ちんちうどおぎ [chinchūdōgi] → 緊急動議 [KINKYŪDŌGI],
 ぎちやあ [gichā] → 議長 [GICHŌ],
 しやんしえ [shanshe] → 賛成 [SANSEI],
 すかるに [sukaru ni] → 然るに [SHIKARU ni].

Látható, hogy a nyelvjárási alakok nem fejthetők vissza a kínai írásjegyekből. A nyelvjárási szövegek mai gyorsírással feldolgozásáról lásd Kaneko 1999.²⁵

4.3. A gyorsírási jelek visszafejtésével (*han'yaku* 反訳) kapcsolatos problémák.

A jelek eltévesztésén, félreolvasásán alapuló hibákra néhány példa a birodalmi országgyűlési jegyzőkönyvekből:²⁶ (helyes → hibás)

- *densen* 電線 [villamos vezeték] → *denshin* 電信 [távirat], *ushi* 牛 [marha] → *uchi* 打ち [ütve].

Kanjikra való hibás átírás – a szakkifejezések ismeretének hiánya is hibátényező lehet:

- *katō* 下等 [alsóbb osztály] → 過當 [túlzott], *tōjin* 黨人 [párttag] → 唐人 [kínai; külföldi], *shinsetsu* 浚渫 [mederkotrás] → 新設 [újjonnan létesített].

Az utóbbi példa a saitamai Saitō Keiji 齋藤珪次 képviselő felszólalásából van, amelyben a *shinsetsu* tulajdonképpen a *shunsetsu* 浚渫 ejtészváltozata.²⁷ Wakabayashi megemlíti, hogy Saitō felszólalásában többször is előfordult a fenti szó, és mivel hosszan beszélt, több gyorsíró is részt vett a lejegyzésében, de csak napokkal később derült ki, hogy nem újjonnan létesítésről, hanem mederkotrásról volt szó.

²⁵ Kaneko 1999: 124–130; 206–221.

²⁶ *Nihon sokki zasshi* 日本速記雜誌, Wakabayashi Kanzō írása. 1893 (7): 187–189.

²⁷ Hepburn 1886: xiii.: „*Yui* is frequently changed to *i*. as, *yuku* into *iku*, *yugamu* into *igamu*, *juku* into *jiku*, *issu* into *isshi*, *shuku* into *shiku*.”

Chamberlain 1888: 14.: „The vowel *u*, when following *sh* or *j*, is often mispronounced as *i* by the Tōkyō people; thus: *teishi*, for *teishu*, "a husband." They also mispronounce *yu* as *i*, thus: *iki* for *yuki*, "snow.””

Ami a logografikus írásmódot, azaz a szórövidítéseket (*ryakugo* 略語) illeti, ahogy a 2. pontnál is említettem, Shimizu (1998) Wakabayashi azon rövidítéseit vizsgálta meg, amelyek több szóalakot is jelölhetnek, tehát X szóalak = 1 jel. Ezek között van olyan, amelynek helyes olvasata kiderül a szövegkörnyezetből (pl [genzuru / genjite] →) , de vannak olyan rövidítések is, amelyek egyaránt jelölhetnek írott illetve beszélt nyelvi szóalakot is. Így a jel a [chikai] (beszélt nyelvi) [chikaki] (írott nyelvi) jelzői és a [chikaku] határozói szóalakoknak, a az előbbiekhöz hasonlóan a [fukai] [fukaku] alakoknak feleltethető meg. Ami az igék szójeleit illeti, Wakabayashi azt a szóalakot vette alapul, amely szerinte a legelterjedtebb, ami újabb eltérést eredményezhet az elhangzott beszédhez képest: [aru / arimasu / ariyasu] stb → [arimasu]

[gozaru/gozarimasu/gozaimasu/gozēyasu/gansu] stb → [gozaimasu]²⁸

Ez a megoldás nem egyedülálló, más gyorsíróknál is találni többjelentésű szójeleket, ezért fontos lenne felmérni, hogy a kor főbb gyorsíró irányzatai milyen mértékben alkalmazták ezeket.²⁹

4.4. A lejegyzett beszéd szerkesztése

Az olvasószekesztés célja a szöveg gördülékenyebbé, érthetőbbé tétele, ezért ebben a munkafázisban újabb változtatások érik a lejegyzett szöveget, melynek tárgya az előbeszéd sajátosságai – szórendi változások, tölteléksszavak, szóismétlés, nyelvbtlás, hiányzó szavak– javítása, pótlása stb. Ez vala-

²⁸ A *Sokki ihō* 速記彙報 c. gyorsírómagazin a *gozaimasu* 88 (!) alakváltozatát (*gozarimasuru*, *gozarimossu*, *gojaimosu*, *gān* stb) gyűjtötte össze, így logikus lépésnek tűnik csak a legelterjedtebb szóalakra alkotni rövidítést. *Sokki ihō* 1890 (24): 304.

²⁹ Pl. Inoue Miyako 井上美弥子 Kumazaki Ken'ichirō 熊崎健一郎 1907-es tankönyvéből az egyes szám első személyű névmás rövidítését mutatja be.

„For example, the stenographic notation that stands for the first person singular pronoun, “I,” covers multiple first person pronouns with multiple phonetic readings in Japanese, all of which would be represented by one single stenographic symbol (Fig. 9). Stenography thus collapses multiple pragmatic meanings into a single semantic meaning. The “accurate” translation back to the text in the mixed scripts of Chinese characters and the kana syllabaries was all up to the stenographer’s recollection as to which first person pronoun was used.” Inoue 2011 (31): 189.

milyen mértékben vonatkozhat a szó szerinti sztenografálásra (*chikugo kiroku* 逐語記録) is, mint amilyenek a birodalmi országgyűlési jegyzőkönyvek³⁰.

A Meiji-kori gyorsíróiroda, a Sokkisha 速記社 a sztenografált szöveget a megrendelő igénye szerint az alábbi módon dolgozta fel:³¹

- *shashinteki sokki* 寫眞的速記: fotografikus gyorsírás, mely „vetekszik a fonográffal”. Tulajdonképpen a *chikugo kiroku* 逐語記録 korabeli megfelelője.
- *shūsanteki sokki* 修刪的速記: korigált gyorsírás, azaz a kézirat olvasószerkesztésen, korrektúrán megy át.
- *bunshōtai ni aratamuru koto* 文章體に改むる事: írott nyelvre (*bungo* 文語) való átírás, amelynek oka a beszélt nyelvi szövegek alacsonyabb presztízse, azaz hivatalos iratok elkészítésére nem tekintették azokat alkalmasnak. Ezért amikor eldöntötték, hogy gyorsírással jegyzik le az országgyűlési felszólalásokat, nem volt magától értetődő, hogy a jegyzőkönyvek nyelve a beszélt nyelven alapuljon, így az alábbi három álláspont került megvitatásra:
 1. a lejegyzett beszédet írott nyelven tegyék közzé.
 2. a jegyzőkönyvek a beszélt nyelvi alakon íródjanak.
 3. a kormány hivatalos kiadványában (*kampō* 官報) írott nyelven, de a képviselőknek kiosztott példányokban beszélt nyelven íródjon.

Végül a második álláspont került ki győztesen, ami forradalmi lépésnek számított.³² Az alábbiakban bemutatok pár példát az eredeti gyorsírási kézirat és a ténylegesen megjelent szöveg közötti eltérésekre.³³ Előbbiek a korabeli gyorsíró tankönyvekbe gyakorlószöveggé kerültek bele, de sok esetben nem a teljes szöveg, hanem csak egy része, ami azt jelentheti, hogy a valóságban sokkal több eltérés lehet a kézirat és a megjelent újságcikk között (a gyorsírás rövidítéseit, a partikulák jeleit aláhúzással jelölöm).

³⁰ Morohoshi 1985: 222–223. A mai szó szerinti gyorsírás esetében is megengedett a javítás és törlés: しかし、逐語記録の作成という範囲の中においても、発言の取り消しと訂正という手続きが規則上認められている。Kaneke 1999: 122.

³¹ *Sokki ihō* 速記彙報 1891. májusi különszám.

³² Takebe 1951: 37–40.

³³ Albeker 2015 (969): 28 (563)–39 (552).

- partikulák, szavak, mondatrészek törlése:

dōshi no hō oyobi jigentōwo → dōshi no hō oyobi jigen wo 働詞の法及び時限を (Minamoto Kōki 源綱紀 beszéde, Kotoba no shashinhō ことばの寫眞法 1885: 75 – Tōyō gakugei zasshi 東洋學藝雜誌 1885 (42): 50.)

aruiwa zengoshita → zengo shita 前後した (Katō Hiroyuki 加藤弘之 beszéde, Sokkijutsu 速記術 1893: 52 – Sokki zasshi 速記雜誌 1890 (6): 301.)

- partikulák, szavak, mondatrészek betoldása:

hiroshito iedomo jikaku ōku shite → hiroshi to iedomo sono jikaku ōkushite 廣しと雖も其字畫多くして (Minamoto Kōki 源綱紀 beszéde, Kotoba no shashinhō ことばの寫眞法 1885: 77 – Tōyō gakugei zasshi 東洋學藝雜誌 1885(42):51.)

furui gakushano uchi demo → furui tokoro no gakusha no uchi demo 古い所の學者の中でも (Yamada Kinosuke 山田喜之助 beszéde, Sokkijutsu 速記術 1893:115 – Sokki zasshi 速記雜誌 1890 (6): 288.)

- mondatvégződések megváltoztatása:

mōsana kereba narimasen → mōsanakereba narimasu mai 申さなければなりますまい (Uu dōjin 烏々道人, Shimpen dainippon bōchōhikkihō yoben 新編大日本傍聴筆記法與便 1886: 184 – Jiyū no tomoshibi 自由燈 1885 (IX.3): 221.)

dekinude aru masu → dekimasenu 出来ませぬ (Yoshiki Takejirō 吉木竹次郎 beszéde, Dokugaku jizai nihon sokkihō 獨學自在日本速記法 1889: 82 – Sokki ihō 速記彙報 1890 (14): 8.)

- a kínai írásjegyek olvasatának megváltoztatása:

shōgi → *oiran* ^{おいらん} 娼妓 (Uu dōjin 烏々道人, *Shimpen dainippon bōchōhikkihō yoben* 新編大日本傍聴筆記法與便 1886: 189 – *Jiyū no tomoshibi* 自由燈 1885 (IX.6): 233.)

ieni → *uchi ni* ^{うち} 家 (Yoshiki Takejirō 吉木竹次郎 beszéde, *Dokugaku jizai nihon sokkihō* 獨學自在日本速記法 1889: 87 – *Sokki ihō* 速記彙報 1890 (14): 9.)

4.5. A szövegek újradiása

Végezetül érdemes kitérni az újra-megjelentetés körüli problémákra is. Mint említettem, Sakuma a *Sokki sōsho kōdan enzetsushū* 速記叢書講談演説集 című előadásgyűjtemény átiratait és eredeti újság/magazincikket összehasonlítva megállapította, hogy a nyomdahibák korrigálása mellett kimutathatók tudatos változtatások is. Sakuma a főbb tendenciákat a következő három pontban foglalja össze:

1. ami az első kiadásban *wago* 和語 volt, a *Sokki sōsho kōdan enzetsushū*-ban *kango* 漢語, azaz sino-japán szó: *kangae* (az eredeti cikk latin betűs) → *kibō* 希望, *nihon no hito wa* にほんのひとは → *nihonjin wa* 日本人は.
2. a *ra* és *wa* soros igék határozói alakjához (連用形) kapcsolódó *-ta / te* esetében az első megjelenés *-i + ta / te*, illetve *-u + ta / te* alakja a fenti előadásgyűjteményben *sokuonbinre* 促音便 változik: *narite* なりて → *natte* なって, *omōte* 思ふて → *omotte* 思って.
3. az eredeti írott nyelvi alak az újradiálásban beszélt alakra változik (azonban a *masu* ます esetében fordított tendencia figyelhető meg): *aredo* あれど → *aru ga* あるか, *omowaruru* おもはるゝ → *omowareru* 思はれる.

4.6. Példa a gyorsíró kézirata és a megjelent cikk közti eltérésekre

Részlet Yoshiki Takejirō 吉木竹次郎 beszédéből, amelyet 1886 októberében tartott Kanazawában (gyorsíró Niwa Takio 丹羽瀧男). A gyorsíró szöveg és annak visszaféjtése Niwa tankönyvében (1889: 81–94.), az előadó által

szerkesztett változat pedig a *Sokki ihō* 速記彙報 című magazinban került közlésre (1890(14): 7–11.).

A gyorsírási jelek átbetűzésénél az aláhúzás a szójeleket és a partikulákat jelöli, a / a többértelmű szójelek olvasatait. Az aposztróf a jelöletlen mássalhangzóra, félkövéren pedig a jelöletlen zöngés mássalhangzóra (*jōjihō* 疊字法) utal. A szótagismétlést (*jōko* 疊呼) a " jelöli. A transliteráció alatt a szerkesztett szöveg olvasható.

kokkwaino gidi hikini kwan suru iken.

國會の議事筆記に關する意見

nihon (nippon) no kokkwaino gidino hikki katawa, ikaga nari / naru hō " ni yotta hōga

我が日本の國會の議事の筆記方は如何なる方法に依つた方が

yoi kato mōsuni sono hikki kataniwa, nishu arōto kangaeru masu, sono
宜いかと申すに、其の筆記方には凡そ二種あらうと考へます。其の

nishutowa, sunawachi sokkigaku / sokkihō / sokkijutsuwo motte sokki suruka, matawa jūraino hikki sunawachi tūjōno

二種とは、即ち速記術を以て速記するか、又は從來の日本筆記、即ち通常の

monzi nite hikki surukano huta'ude aru, jūraino hikkinō sikata nitewa to'emo
文字にて筆記するかの二つであります。從來の日本筆記の仕方にては、逆も

sukoshimo nokosa'u ka'u kotoga dekiru masenu kara, tada sono genronno yōtenwo

言葉を少しも遺さず書くことが出来ませぬから、唯々其の言論の要
 點を

tumite, sono dairyakuwo hikki suru monode aru kara, hikkisha sono hitowa u
 摘みて、其の大略を筆記するものであります。故に、筆記者其の
 人は得

yasuku, katsu sono hikki seshi monomo kantande, insatu tōnimo kanbende aru
 易く、且其の筆記せしものも簡單で、印刷等にも簡便であり

mashōga, komi itta gironni natte kimasuto, aruiwa sono shuiwomo
 ませうが、込み入った議論になつて來ますと、或は其の主意をも

A két szöveg közt az alábbi eltérések figyelhetők meg:

- nihon (nippon) no kokkwaino → waga nihon (nippon) no kokkai (kokkwai)
 no 我が日本の國會の
- nishu arōto → oyoso nishu arōto 凡そ二種あらうと
- jūraino hikki → jūraino nihon hikki 從來の日本筆記
- totemo sukoshimo nokosazu → totemo kotoba wo sukoshi mo nokosazu
 迎も言葉を少しも遺さず
- hikki suru monode aru kara → hikki suru mono de arimasuru. yueni...
 筆記するものであります。故に

A fenti idézetben többértelmű szójelek is előfordulnak, amelyeket a kontextus függvényében fejtettek vissza, így nari / naru → naru なる, sokkigaku / sokkihō/ sokkijutsu → sokkijutsu 速記術.

5. Átiratok a Meiji-kori japán nyelvkönyvekben

Sajátos csoportját jelentik a gyorsírók átiratoknak a korabeli japán nyelvkönyvek, szövegyűjtemények, amelyekbe latin betűs átírásban regényrészletek mellett *rakugo* illetve beszédek is bekerültek olvasmányként. Például William George Aston *A Grammar of the Japanese Spoken Language* negyedik kiadásában (1888) a regényrészleteken – *Ippin issihōshinshō no kajin* 一擧一笑新粧之佳人 (1887) stb. – kívül San'yūtei Enchō 三遊亭円朝 (1839–1900) eredetileg gyorsírással lejegyzett két *rakugo* darabjából is található részlet. A jelen tanulmány szerzője 1884-től a Meiji-korszak végéig, tehát 1912-ig megjelent japán nyelvkönyvekben Enchō következő előadásait találta meg:³⁴

CÍM	FEJEZET(回)	JAPÁN TANKÖNYV
<i>Kaidan botan dōrō</i> 怪談牡丹燈籠 [A bazsarózsás lampion kísértethistóriája] (1884)	1,2.	Chamberlain <i>A handbook of colloquial Japanese</i> (1888)
	3.	Aston <i>A Grammar of the Japanese Spoken Language</i> (1888)
	2.	Weintz <i>Appendix to Hossfeld's Japanese Grammar</i> (1905)
	2,3.	Weintz <i>Japanese Grammar Self-Taught</i> (1907)
<i>Shiobara Tasuke ichidaiki</i> 鹽原多助一代記 [Shiobara Tasuke élete] (1885)	9.	Aston <i>A Grammar of the Japanese Spoken Language</i> (1888)
		Weintz <i>Appendix to Hossfeld's Japanese Grammar</i> (1905)
	2.	Lange <i>Lehrbuch der Japanischen Umgangssprache</i> (1906)
<i>Ezo nishiki kokyō no iezuto</i> 蝦夷錦古郷之冢 [Hokkaidói brokát-ajándék] (1888)	A teljes mű	Plaut <i>Japanisches Lesebuch; Märchen und Erzählungen in japanischer Umgangssprache und lateinischer Umschrift, nebst Anmerkungen und Wörterbuch</i> (1891)
<i>Meiji no jigoku</i> 明治の地獄 [Meiji pokla] (1892)	A teljes mű	Lange <i>Lehrbuch der Japanischen Umgangssprache</i> (1906)

Látható, hogy Enchō négy története került egészében vagy részleteiben a beszélt japán nyelvet oktató nyelvkönyvekbe, illetve szövegyűjteménybe, melynek oka, hogy jó bevezetésnek tartották a beszélt japán nyelvbé.³⁵ Már Sōng is

³⁴ Szóbeli beszámoló a 2016.11.19–20. között Tokióban megrendezett *The 40th International Conference on Japanese Literature* konferencián. Absztrakt: Albeker 2017: 167–168.

³⁵ Chamberlain 1888: 9–10.: “The Japanese are still in the state in which we were during the Middle Ages. They do not write as they speak, but use an antiquated and indeed partly artificial dialect whenever they put pen to paper. This is the so called “Written Language.” Of the few books published in the Colloquial, the best are the novels of a living author named Enchō. The student, who does not wish to trouble about the characters, cannot do better than write out one of these books from his teacher’s dictation.” Aston 1888: 192.: “The following extracts are intended chiefly to illustrate the use of honorifics. They are taken from modern Japanese novels, the conversations in which are in the colloquial style, the narrative part being the written language. *Yenchō*’s novels, which are entirely composed in the spoken language, are an exception. *Yenchō* is the

felhívta azonban a figyelmet, hogy a Chamberlain által újraközölt szöveg mondatvégződése helyenként eltérnek az eredeti szövegtől.³⁶ Vizsgálataim alapján az elírások, nyomdahibák mellett valóban találhatók tudatos változtatások, melynek egyik oka a nyugati ízléshez való igazítás, a másik pedig az élöbeszédhez, standardnak számító szóalakokhoz való közelítés lehet, mely a nyelv-tanuló számára fontos szempont.³⁷ Az alábbiakban bemutatok néhány példát az átírt mondatvégzödésekre.

- sazo kanashikambē ^{さぞかな} 嘸悲しかんべゑ → sazo kanashii koto darō
(Shiobara Tasuke ichidaiki 1884 (2): 3 recto, Lange 1906: 305.)
- hai gomen nasē ^{ごめん} ハイ御免なせい → Hai! Gomen nasai. (Shiobara Tasuke ichidaiki 1884 (9): 7 recto, Aston 1888: 202.)
- toda sama no oyashiki wa koko de gansu kae ^{とださま おやしき こゝ} 戸田様の御屋敷は此所でがんすかへ → Toda sama no o yashiki wa koko de gozaimasū ka?
(Shiobara Tasuke ichidaiki 1884 (9): 7 recto, Aston 1888: 203.)
- hizen no shimabara to yū toko wa tō gansu ka ^{ひぜんしまばら いとこ} 肥前の島原と云ふ所
^とは遠ふがんすか → Hizen no Shimabara to iu tokoro wa tō gozaimasū ka?
(Shiobara Tasuke ichidaiki 1884 (9): 7 recto, Aston 1888: 203.)

Ezáltal az eredeti *rakugo* átírat latin betűkre átírva további változtatásokon esett keresztül, mely módosítások információval szolgálhatnak arról, hogy a külföldi nyelvészek milyen szóalakokat tartottak standardnak, elterjedtebbnek. Fontos feladat lenne a többi szövegmutatvány felmérése és összevetése az eredeti kiadással.

best-known public story-teller of Tokio, and an amanuensis takes down his tales exactly as he delivers them.”

³⁶ Sōng 2006(2): (47) 84–(48) 83.

³⁷ Chamberlain 1888: 346.: “Notes. – 1. This piece consists of the first two chapters of the Botan-Dōrō- see p. 10. – slightly edited in order to make them more genuinely Colloquial, and to remove a few expressions which European standards of propriety condemn.” Plaut 1891: 176.: „Vorliegende Erzählung erschien zuerst 1888. Die Umschrift stimmt bis auf die Auslassung einiger allzu derbrealistischer Stellen und die Verbesserung zalreicher Druckfehler mit der Urschrift überein.”

6. Befejezés

Az eddigiek alapján az átiratokban a gyorsíró figyelmetlenségéből és tapasztalatlanságából származó hibák valamint a gyorsírásjelek korlátai mellett tudatos változtatások is kimutathatók, mely által az elhangzott beszéd és a végleges, megjelent szöveg eltérő mértékben ugyan, de eltávolodhatott egymástól.³⁸ Mindezeket figyelembe kell venni az átiratok nyelvtörténeti forrásként való felhasználásakor. Információval szolgálhatnak még a korabeli nyelvről a gyorsírás tankönyvek, és a szórővidítések változása is.³⁹ A gyorsírásjelekkel íródott, tehát a feldolgozás előtti kéziratok nyelvtörténeti szempontból jelentős forráscsoportnak számíthatna, azonban kérdéses, hogy azok milyen mennyiségben maradtak fent. Mint említettem, a kéziratok egy része gyakorlószöveggé a tankönyvekbe is bekerült, de ezek ismert száma csekély, így szükség van a levéltárakban, könyvtárakban való kutatásra, illetve a Meiji-kori gyorsírók hagyatékának átvizsgálására.

Elsődleges források

Aston, William George 1888. *A Grammar of the Japanese Spoken Language*. Fourth Edition. Tōkyō: Hakubunsha.

Chamberlain, Basil Hall 1888. *A handbook of colloquial Japanese*. Tōkyō: Hakubunsha.

Hayashi Shigeatsu 林茂淳 1885. *Hayagakitori no shikata 早書き取りの仕方* [A gyorsírás technikája]. Tōkyō: Kōbunsha.

³⁸ Lehetséges hibaforrásként szóba jöhet még a szerzői korrektúra hiánya illetve a kalózkidadások. Előbbire példa a *Kaidan botan dōrō* első kilenc füzete, amely Enchō elfoglaltsága valamint a szűkös határidő miatt szerzői korrektúra nélkül jelent meg: 子の繁忙きと出版を取急ぎたるとに依り原稿の校閲を子に請ふの暇なく
し いそがし しゆつばん とりいそ げんかう こうそつ し こ いとま
 草卒印刷に附したれば往々不完全の歎を免れざるにあり *Kaidan botan dōrō*
さうそついんさつ ふ ま ふくわんぜん なげき まぬか
 9, 1884. VII.

Utóbbi esetről például a *Tōyō gakugei zasshi* 東洋學藝雑誌 120. számából lehet értesülni, amelyben a *Dai nihon taika ronshū* 大日本大家論集 c. magazint bírálják az etikátlan magatartása miatt: 然るに此に大日本大家論集なるもの有りて講談會にも照會せず講師にも斷らず勝手に講談の筆記を掲載す [...] 其筆記は甚しく誤謬多く或は全く講師の説と反對のことを述べるなど講師の榮譽を傷くること少からず又之を眞なりと信ずる購讀者の爲には實に氣の毒の次第なりと云ふべし 1891 (120): 469–470.

³⁹ Fukuoka Takashi 福岡隆 1981 (356): 56–58.

- Hayashi Shigeatsu 林茂淳 1886. Sokkijutsu taiyō 速記術大要 [A gyorsírás technikájának összegzése]. Második kiadás. Tōkyō: Kōbunsha.
- Hirabayashi Seijun 平林静順 1886. Sokusei hikkihō 速成筆記法 [A gyorsírás technikája]. Ōsaka: Okajima shoten.
- Kanayama Shūchō-Shida Tamesaburō 金山秀澂・志田爲三郎 1886. Shimpun dainihon bōchōhikkihō yoben 新編大日本傍聽筆記法與便 [Új japán gyorsírás]. Tōkyō: Inada Uemitsu.
- Kaneko Tsuguo 兼子次生 1999. Sokki to jōhōshakai 速記と情報社会 [Gyorsírás és az információs társadalom]. Tōkyō: Chūkōshinsho.
- Kotani Masakatsu 小谷征勝 2012. Minna no sokkinyūmon V shiki みんなの速記入門 V 式 [Bevezetés mindenki számára a V-rendszerű gyorsírásba]. Okayama: Daigaku kyōiku shuppan.
- Lange, Rudolf 1906. Lehrbuch der Japanischen Umgangssprache. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Berlin: Georg Reimer.
- Maruyama Heijirō 丸山平次郎 1885. Kotoba no shashinhō ことば乃寫眞法 [A nyelv fényképezésének módszere]. Ōsaka: Gyokurindō.
- Maruyama Heijirō 丸山平次郎 1887. Jikken kairyō sokkijutsu dokugaku 實驗改良速記術獨學 [Tökéletesített gyorsírás önálló tanulásra]. Ōsaka: Maekawa shobō.
- Minamoto Kōki kōjutsu – Maruyama Heijirō hensan 源綱紀口述・丸山平次郎編纂 1885. Minamoto Kōki shi nihon bōchō hikkihō 源綱紀氏日本傍聽筆記法 [Minamoto Kōki japán gyorsírása]. Tōkyō: Sawaya Sokichi.
- Morimoto Daihachirō 森本大八郎 1893. Sokkijutsu kappō 速記術活法 [A gyorsírás alkalmazása] (harmadik kiadás). Shizuoka: Hirose Ichizō.
- Morimoto Daihachirō-Kishigami Misao 森本大八郎・岸上操 1885. Hikkigaku kyōkai bōchō hikkihō 筆記學協會傍聽筆記法 [Gyorsíró egyesület: a gyorsírás technikája]. Tōkyō: Hakubunsha.
- Niwa Takio 丹羽瀧男 1889. Dokugaku jizai nihon sokkihō 獨學自在日本速記法 [Japán gyorsírás önálló tanulásra]. Tōkyō: Sōsōkan.
- Plaut, Hermann 1891. Japanisches lesebuch; märchen und erzählungen in japanischer umgangssprache und lateinischer umschrift, nebst anmerkungen und wörterbuch. Stuttgart-Berlin: W. Spemann.
- San'yūtei Enchō enjutsu– Wakabayashi Kanzō hikki 三遊亭圓朝演術・若林珩蔵筆記 1884. Kaidan botan dōrō 怪談牡丹燈籠 [A bazsarózsás lampion kísértethistóriája]. Tōkyō: Tōkyō haishi shuppansha. (A Nihon kindai bungakukan reprint kiadása, 1968.)
- San'yūtei Enchō enjutsu– Wakabayashi Kanzō hikki 三遊亭圓朝演述・若林珩蔵 筆記 1885. Enchō sōdan shiobara tasuke ichidaiki 圓朝叢談鹽原多助一代記 [Enchō történetei: Shiobara Tasuke élete. 1–18]. Tōkyō: Sokkihō kenkyūkai.
- San'yūtei Enchō kōjutsu – Koai Eitarō sokki 三遊亭圓朝口述・小相英太郎 速記 1888. Ezo nishiki kokyō no iezuto 蝦夷錦古郷の家土産 [Hokkaidói brokát-ajándék]. Tōkyō: Kinsendō.
- San'yūtei Enchō kōjutsu– Sakai Shōzō sokki 三遊亭圓朝口述・酒井昇造速記 2015. „Meijino jigoku 明治の地獄 [Meiji pokla].” Enchō zenshū 円朝全集 [Enchō összes művei] vol 13. Tōkyō: Iwanami shoten, 88–94.

- Wakabayashi Kanzō 若林珩藏 1886. Sokkihō yōketsu 速記法要訣 [Kulcs a gyorsíráshoz]. Tōkyō: Sokkihō kenkyūkai.
- Wakabayashi Kanzō 若林珩藏 1893. Sokkijutsu 速記術 [A gyorsírás technikája]. Tōkyō: Sokkihō kenkyūkai.
- Weintz, H. J. 1905. Appendix to Hossfeld's Japanese Grammar. London: Hirschfeld Brothers.
- Weintz, H. J. 1907. Japanese Grammar Self-Taught. Second Edition. London: E. Marlborough & Co.

Újságok, magazinok

- Jiyū no tomoshibi 自由燈, 1885. IX. 3; 6. (A Fuji kiadó 不二出版 reprint kiadása, 2006–2007.)
- Meihō shirin 明法志林, 1885 (105).
- Nihon sokki zasshi 日本速記雜誌, 1893 (6–7).
- Sokki ihō 速記彙報, 1890 (14; 24), 1891 (májusi különszám), 1893 (54), 1895 (60).
- Sokki zasshi 速記雜誌, 1890 (6).
- Tōyō gakugei zasshi 東洋學藝雜誌, 1885 (42), 1891 (120). (Az Ōzorasha kiadó 大空社 digitalizált kiadása, 2011.)

Felhasznált másodlagos szakirodalom

- Albeker András Zsigmond 2015. „Meijiki enzetsusokki no seiritsu katei – sokkijigenkō wo chūshin ni 明治期演説速記の成立過程—速記字原稿を中心に— [A Meiji-kori szónoklat átiratok létrejötte-közzéppontban a gyorsírástól kéziratokkal].” Kokugo kokubun 國語國文 969: 28 (563)–39 (552).
- Albeker András Zsigmond 2017. „Nihongokyōzai to natta kindai nihonbungaku-kōdansokki wo chūshin ni 日本語教材となった近代日本文学—講談速記を中心に— [Modern japán irodalom, mint a japán nyelvoktatás eszköze - fókuszban a kōdan átiratok].” Dai 40 kai kokusai nihon bungakukenyū shūkai kaigiroku 第40回国際日本文学研究集會會議録 Tōkyō: Kokubungaku kenkyūshiryōkan, 167–168.
- Chamberlain, Basil Hall 1888. A handbook of colloquial Japanese. Tōkyō: Hakubunsha.
- Evrard, Félix 1874. Cours de Langue Japonaise en soixante leçons. Yokohama.
- Fukuoka Takashi 福岡隆 1981. „Sokki fugō kara mita kotoba no hensen 速記符号から見たことばの変遷 [Nyelvi változások a gyorsírásjelek felől nézve].” Gengo seikatsu 言語生活 356: 56–58.
- Graham, Andrew J. 1858. The Hand-Book of Standard or American Phonography in Five Parts. New York: Andrew J. Graham.
- Hepburn, James Curtis 1886. A Japanese-English and English-Japanese dictionary. Tōkyō: Maruzen.
- Inoue, Miyako 2011. „Stenography and ventriloquism in late nineteenth century Japan” Language & Communication 31:181–190.

- Kanda Sumiko 神田寿美子 1962. „Gembun icchishijō ni okeru sokki enzetsubun no kenkyū 言文一致史上における速記演説文の研究 [A japán nyelvújító mozgalom korszakára eső szónoklatátíratok kutatása].” *Nihon bungaku 日本文学* 19: 43–57.
- Kojima Ittō 小島一騰 1886. „Nihon shinji 日本新字 [Az új japán írás].” *Karatsu: Kojima Ittō.*
- Kokugo chōsa iinkai 国語調査委員会 1905. „On’in bumpuzu 音韻分布図 [Fonológiai térkép].” *Tōkyō: Nihon shoseki.*
- Lange, Rudolf 1907. *A text-book of colloquial Japanese.* Tōkyō: Methodist Publishing House.
- Máté Zoltán 2009. „Meg nem valósult javaslatok a japán írásreformok történetében.” In: Farkas Ildikó – Molnár Pál (szerk.) *Japanisztikai konferenciák a KGRE-n 2007–2008.* Budapest: KGRE, 135–149.
- Morohoshi Michinao 諸星美智直 1986. „Kokugoshiryō toshite no teikoku gikai gijisokkiroku. Tōihyōgen no bawai 国語資料としての帝国議会議事速記録—当為表現の場合— [A birodalmi országgyűlés gyorsírásos jegyzőkönyvei mint a modern japán nyelv forrásai— a Sollen szerkezet esetében—].” *Kokugakuin daigaku daigakuin kiyō bungaku kenkyūka 国学院大学大学院紀要文学研究科* 17: 217–251.
- Nomura Masaaki 野村雅昭 2007. „Enchōsokkino gesu shiyōsō 円朝速記のゲス使用相 [A gesu használata Enchō előadásainak gyorsírásos átírataiban].” *Kokubungaku kenkyū 国文学研究* 152: 1 (90)–13 (78).
- Pak Hyokyōng 朴孝庚 2007. „Meijiki enzetsuhikki no bunmatsuhyōgen 明治期演説筆記の文末表現 [A Meiji-kori szónoklatátíratok mondatvégződései].” *Rikkyō daigaku nihon bungaku 立教大学日本文学* 99: 87–97.
- Pitman, Isaac 1864. *A manual of phonography.* Eleventh edition. London: Isaac Pitman.
- Sakuma Shunsuke 佐久間俊輔 1991. „Sōsōki no enzetsu sokki. Katsujika no sai no kaihen wo megutte 草創期の演説速記—活字化の際の改変をめぐって [A korai szónoklatátíratok. A nyomdai előkészítés során végbement változtatások].” *Nihon kindai go kenkyū I 日本近代語研究* 1. Tōkyō: Hitsuji shobō, 159–175.
- Shimizu Yasuyuki 清水康行 1983. „Gengoshiryō toshite mita sokkibon Kaidan botan dōrō ni okeru nijūsei 言語資料として見た速記本「怪談牡丹燈籠」における二重性 [A nyelvtörténeti forrásnak számító Kaidan botan dōrō kettőssége].” *Sōritsu 20 shūnen kinen tsurumi daigaku bungakubu ronshū 創立20周年記念鶴見大学文学部論集* Yokohama: Tsurumi Daigaku, 189–215.
- Shimizu Yasuyuki 清水康行 1998. „Sokki wa gengo wo chokusha shieta ka. Wakabayashi Kanzō ‘Sokkihō yōketsu’ ni miru sokkifugō no hyōgosei 速記は言語を直写し得たか—若林珪蔵『速記法要訣』に見る速記符号の表語性— [A gyorsírással le tudja-e jegyezni a beszédet úgy, ahogy az elhangzott? Wakabayashi Sokkihō yōketsu c. könyvében látható jelek logografikus természete].” *Bungaku 文学* 9: 44–52.
- Shiozawa Kazuko 塩澤和子 1982. „Enzetsu no goi 演説の語彙 [A szónoklatok szókinccse].” In: *Kōza nihongo no goi VI. Kindai no goi 講座日本語の語彙第六巻近代の語彙* [Kurzus: a japán nyelv szókészlete VI. A modern japán nyelv szókészlete] 149–174. Tōkyō: Meijishoin.
- Sōng Yuna 成玗珂 2006. „Kaidan botan dōrō ni okeru shiteihyōgen 『怪談牡丹燈籠』における指定表現 [A Kaidan botan dōrō mondatvégződései].” *Nihongogaku ronshū 日本語学論集* 2: (41) 90–(59) 72.

- Takebe Yoshiaki 武部良明著 1951. Kokugo sikkishi taiyō 国語速記史大要1 [A japán gyorsírás történetének áttekintése I]. Tōkyō: Nihon sokki kyōkai.
- Wakabayashi Kanzō jutsu; Jakumonkai hen 若林珅藏述・若門会編 1926. Jakuō jiden 若翁自伝 [Wakabayashi Kanzō önéletrajza]. Tōkyō: Jakumonkai.
- Yamamoto Masahide 山本正秀 1982. Kindaibuntai hassei no shitekikenkyū 近代文体発生の史的研究 [A modern írott nyelvi stílus kialakulásának történeti kutatása]. Tōkyō: Iwanami shoten.